

การส่งเสริมการดำรงชีพอย่างยั่งยืนในชนบท ด้วยการพัฒนาพื้นฐานชุมชน

อาแว มะแส*

awae.m@nida.ac.th

บทคัดย่อ

การดำรงชีพ (Livelihoods) เป็นองค์ประกอบสำคัญของวิถีชีวิตของประชากรในชุมชนชนบทไทยโดยมักจะเน้นการเกษตร การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งอาจแตกต่างกันตามบริบทของแต่ละชุมชน การดำรงชีพอย่างยั่งยืนในชนบทเกี่ยวข้องกับความสามารถในการจัดการทรัพยากรด้านต่างๆ ที่ชาวชนบทครอบครองหรือเข้าถึง เพื่อลดความเปราะบางที่ประสบและยกระดับมาตรฐานการดำเนินชีวิตของตนได้อย่างต่อเนื่องในระยะยาว ภายใต้บริบทของแต่ละพื้นที่ การศึกษานี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) บริบทของชุมชนชนบท โดยเน้นปัญหาและความเปราะบางที่คนในชุมชนประสบ ภายใต้ภาวะของการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว 2) การขับเคลื่อนการพัฒนาพื้นฐานของชุมชน และการปรับตัวของคนในชุมชนชนบทในการดำรงชีพ และ 3) ผลของการพัฒนาพื้นฐานของชุมชนในการปรับปรุงการดำรงชีพของชาวชนบทภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ รวมทั้งวิเคราะห์โอกาสที่จะเกิดความยั่งยืนในการดำรงชีพ จากการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง ใน 3 ชุมชนชนบท ซึ่งตั้งอยู่ในภูมิภาคต่างกันและประสบผลสำเร็จในการพัฒนาจนเป็นชุมชนเข้มแข็ง พบว่า แนวทางการพัฒนาพื้นฐานของชุมชนที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันของสมาชิก ช่วยส่งเสริมการดำรงชีพอย่างยั่งยืน และสอดคล้องอย่างมากกับบริบทของแต่ละชุมชน อีกทั้งยังยกระดับมาตรฐานการดำรงชีพให้มีความมั่นคงยิ่งขึ้น ด้วยการสร้างระบบสวัสดิการชุมชน ทั้งนี้เพราะสมาชิกชุมชนสามารถปรับปรุงการดำรงชีพ โดยยังคงอิงทรัพยากรในท้องถิ่น แต่มีการพัฒนาการผลิตสินค้าและบริการที่เกี่ยวข้องอย่างมีพลวัต โดยคนในชุมชนสามารถปรับตัวได้ดีกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป ดังนั้น แนวทางการพัฒนาที่ใช้ควรส่งเสริมการปรับปรุงการดำรงชีพให้เหมาะสมกับบริบทของแต่ละชุมชน

คำสำคัญ: การพัฒนาฐานชุมชน การดำรงชีพ ความยั่งยืน ชนบทไทย

Enhancing Sustainable Rural Livelihood through Community-based Development

Awae Masae*

awae.m@nida.ac.th

Abstract

Livelihood forms an important component of people's way of life in rural communities in Thailand. It is often focused on agriculture, utilization of natural resources and local wisdom which may differ depending on community contexts. Rural sustainable livelihoods associate with abilities of rural people to manage their various assets to reduce vulnerabilities and to improve their standard of living in a long term within specific local contexts. This study is a qualitative research aiming to: 1) investigate contexts of selected rural communities by focusing on problems and vulnerabilities faced by community members in a condition of rapid change; 2) find out community-based development movements and livelihood adaptation of rural people; and 3) identify the effects of community-based development on livelihood improvement among rural people in the face of globalization as well as analyze livelihood sustainability. Findings from a documentary study in 3 successfully developed rural communities and located in different regions of the country reveal that the community-based development approach is highly suitable for enhancing livelihood improvement to solve community problems, corresponding to local contexts, leading to sustainability. Additionally, it helps to uplift and to secure the standard of living of rural community members through the creation of the community welfare system. This is possible mainly due to their ability to make their living based on local resources. Meanwhile, local good production and services are developed dynamically, and local communities can interact creatively with external markets and networks. At the same time, it also urges community members to realize the values of conserving local natural resources and to adapt themselves to changing situations affected by globalization.

Keywords: Community-based Development, Livelihood, Sustainability, Rural Thailand

*Assistant Professor, School of Social and Environmental Development
National Institute of Development Administration

บทนำ

วิถีชีวิตของประชากรในชนบทไทยมักจะประกอบขึ้นมาจากหลายมิติ ทั้งมิติความเชื่อ ความสัมพันธ์ทางสังคม และการดำรงชีพ ที่เชื่อมโยงกันอย่างซับซ้อน จนยากที่แยกออกจากกันโดยไม่ส่งผลกระทบต่อซึ่งกันและกัน ด้วยลักษณะของการตั้งถิ่นฐานที่อยู่ด้วยกันเป็นชุมชน นิยมสร้างบ้านเรือนใกล้กันเป็นกลุ่มบ้านและมีเพื่อนบ้านที่ส่วนใหญ่เป็นญาติพี่น้อง และพื้นที่ทำกินส่วนใหญ่อยู่รอบชุมชน จึงเกิดสังคมที่มีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติสูง ในขณะที่เดียวกันยังมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียง ทั้งที่ถือครองโดยแต่ละครัวเรือนหรือบุคคลและที่เป็นทรัพย์สินร่วมของชุมชน (สุรเชษฐ์ เวชพิทักษ์, 2533; อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544; จิตรายุส พฤษภักทรกุล, 2546) นอกจากนี้ในการศึกษาประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของแต่ละชุมชน มักจะพบว่า ชุมชนชนบทส่วนใหญ่ เริ่มก่อร่างสร้างชุมชนจากการบุกเบิกพื้นที่ของบรรพบุรุษกลุ่มเล็กๆที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกัน และมีพื้นฐานความเชื่อที่เหมือนกัน อีกทั้งการเลือกพื้นที่สำหรับตั้งชุมชนมักจะดูความเหมาะสมของสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการทำมาหากินที่พึงพิงธรรมชาติเป็นสำคัญ (ดูตัวอย่าง ประพาสน์ โยกราช และคณะ, 2552; ประคอง สุคนธ์จิตต์, 2552) องค์กรประกอบเหล่านี้จึงมีความสำคัญต่อการดำรงชีพและการปรับตัวของคนในชุมชน เมื่อเวลาผ่านไปและสถานการณ์เปลี่ยนแปลงไป

การดำรงชีพ (Livelihood) ของประชากรในชุมชนชนบทไทยมักจะเน้นการทำเกษตรและการใช้ประโยชน์ในรูปแบบต่าง ๆ จากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนและพื้นที่โดยรอบ ยุทธวิธีที่ใช้มักจะเกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาเดิมที่มีอยู่แล้ว โดยมักจะนำวิธีการที่เรียนรู้และเคยปฏิบัติกัน ซึ่งอาจนำมาจากถิ่นฐานเดิมที่เคยอาศัยอยู่ แล้วมาทดลองทำในพื้นที่ใหม่ ในขณะเดียวกันก็อาจปรับเปลี่ยนต่อยอดจากเดิมให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ตามความสามารถที่จะคิดค้นและทำได้ (Neef, Onchan & Schwarzmeier, 2003) ดังนั้น การดำรงชีพจึงเป็นองค์ประกอบที่สำคัญมากต่อการสร้างเสริมความอยู่ดีมีสุขแก่คนในชุมชนชนบท (บัวพันธ์ พรหมพักพิง, 2555) โดยนัยนี้ การดำรงชีพและองค์ประกอบอื่นๆที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างกัน จึงเป็นสิ่งที่นักคิดและนักพัฒนาในระดับต่าง ๆ จะต้องพิจารณาอย่างรอบคอบ ในการนำแนวคิดมาเป็นกรอบในการวางนโยบาย รวมทั้งดำเนินงานพัฒนาที่มุ่งหวังให้ชาวชนบทปรับปรุงการดำรงชีพให้ดีขึ้นและสามารถทำได้อย่างต่อเนื่องยาวนาน อันจะช่วยสร้างเสริมความอยู่ดีมีสุขถ้วนหน้า ลดความไม่เท่าเทียมระหว่างกลุ่มคน บนความแตกต่างของบริบททางธรรมชาติและวัฒนธรรม

ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เป็นไปอย่างรวดเร็วที่ถูกกระตุ้นมาจากภายนอก อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจแบบตลาด ซึ่งเน้นการแข่งขันกันในการผลิตสินค้าเพื่อป้อนตลาดเป็นหลัก เพื่อมุ่งสร้างรายได้ที่เป็นตัวเงิน เสริมด้วยกระแสโลกาภิวัตน์ที่มุ่งเชื่อมโยงสังคมต่างๆให้เป็นหนึ่งเดียวทั่วโลก ผ่านการสื่อสารด้วยสื่อสมัยใหม่ให้คนได้เข้าถึงข้อมูลด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะด้านสังคมและการดำเนินชีวิต อย่างเสมอภาคทุกพื้นที่และทุกกลุ่มคน วิถีชีวิตของชาวชนบทไทยที่ผูกพันอยู่กับความเชื่อ ความสัมพันธ์ทางสังคมและทรัพยากรในท้องถิ่นย่อมได้รับผลกระทบอย่างหลีกเลี่ยงได้ยาก ในขณะเดียวกัน ในยามที่เศรษฐกิจโดยรวมประสบภาวะวิกฤติ เช่น วิกฤติต้มยำกุ้งในปี

พ.ศ. 2540 กลับพบว่าชุมชนชนบทสามารถเป็นที่รองรับแรงงานที่ตกงานจากภาคอุตสาหกรรมและบริการ ให้กลับไปอาศัยเป็นแหล่งพักพิงสุดท้ายโดยไม่ลำบากเกินไป (Limskul, 2001) จึงมีคนบางกลุ่มพยายามหาทางที่จะให้วิถีชุมชนชนบทได้รับการฟื้นฟู ด้วยการพัฒนาที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน (Community-based Development) ให้มีความสำคัญกับทรัพยากรด้านต่างๆที่มีอยู่ในชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียง รวมทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเน้นให้สามารถใช้ทรัพยากรเหล่านั้นอย่างชาญฉลาด ต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่น เพราะเชื่อว่าจะสร้างการเปลี่ยนแปลงที่สอดคล้องกับบริบทของแต่ละท้องถิ่น ไม่ก่อให้เกิดผลกระทบทางลบจนเสียสมดุล (อนุช อาภาภิรม, 2545; Kongprasertamorn, 2007)

ความเคลื่อนไหวของการพัฒนาสังคม ที่มุ่งส่งเสริมการดำรงชีพที่ดีของชาวชนบท โดยใช้ชุมชนเป็นฐานและให้ความสำคัญกับทรัพยากรในท้องถิ่นและภูมิปัญญาดั้งเดิม เป็นสิ่งที่นักวิชาการด้านการพัฒนาสังคมและการพัฒนาชนบทจำนวนหนึ่งให้ความสนใจ ค้นหาความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในพื้นที่ต่าง ๆ ของประเทศไทย โดยมุ่งความสนใจไปที่ชุมชนซึ่งพัฒนาประสบผลสำเร็จ ในแนวทางที่สามารถยกระดับการดำรงชีพของสมาชิก ด้วยการใช้ทรัพยากรด้านต่างๆควบคู่กับการอนุรักษ์ อีกทั้งคนในชุมชนยังสามารถปรับตัวให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์ได้ดี ด้วยเห็นความสำคัญของการเคลื่อนไหวในลักษณะนี้ ผู้เขียนจึงสนใจศึกษาการส่งเสริมการดำรงชีพในชุมชนชนบทให้ยั่งยืน ผ่านการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันของคนในชุมชน โดยมีคำถามวิจัยว่า การเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปอย่างรวดเร็วส่งผลให้เกิดปัญหาและความเปราะบางอย่างไรในชุมชนชนบทภายใต้บริบทที่เป็นอยู่ การขับเคลื่อนการพัฒนาบนฐานของชุมชนจะส่งผลต่อการปรับตัวของคนในชุมชนเพื่อยกระดับการดำรงชีพและลดปัญหารวมทั้งความเปราะบางที่ประสบได้อย่างไร และแนวทางการพัฒนาบนฐานของชุมชนจะช่วยให้คนชนบทสามารถดำรงชีพได้ดี รวมถึงมีโอกาสที่จะเกิดความยั่งยืนหรือไม่เพียงใด ในยุคโลกาภิวัตน์

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

การศึกษาในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

1. เพื่อศึกษาบริบทของชุมชนชนบทไทย พร้อมกับศึกษาปัญหาและความเปราะบางที่คนในชุมชนประสบภายใต้ภาวะของการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว
2. เพื่อศึกษาการขับเคลื่อนการพัฒนาบนฐานของชุมชน และการปรับตัวของคนในชุมชนชนบทไทยในการดำรงชีพ
3. เพื่อศึกษาผลของการพัฒนาบนฐานของชุมชนต่อการปรับปรุงการดำรงชีพของชาวชนบทไทยภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ รวมทั้งวิเคราะห์โอกาสที่จะเกิดความยั่งยืนในการดำรงชีพ

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Concept) มีที่มาจากการโต้เถียงถึงผลกระทบทางลบของการพัฒนาตามแนวทางกระแสหลัก ที่มุ่งเน้นขยายการเติบโตทางเศรษฐกิจด้วยการพัฒนาอุตสาหกรรมที่มุ่งแสวงหากำไรสูงสุด ซึ่งมักจะมองข้ามผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และมีการใช้ทรัพยากรอย่างไม่ระมัดระวังให้รอบคอบ เพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจ สาเหตุสำคัญของทฤษฎีนี้ คือ การพัฒนาทางเศรษฐกิจจะต้องดำเนินไปควบคู่กับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและปกป้องกันปัญหาสิ่งแวดล้อม อันอาจเป็นผลกระทบที่เกิดจากการพัฒนาที่ขาดความระมัดระวัง ทั้งนี้ เพื่อให้มีทรัพยากรและสภาพแวดล้อมที่ดีเผื่อไว้ให้คนรุ่นหลังด้วย (สมพร แสงชัย, 2545) แม้ในระยะแรก ๆ แนวคิดนี้จะกล่าวถึงการพัฒนาเศรษฐกิจกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเป็นหลัก แต่ต่อมาได้ขยายขอบเขตครอบคลุมไปยังมิติทางสังคมและการเมืองด้วย โดยมองว่าการพัฒนาที่ดีนอกจากจะต้องมีความเป็นไปได้ทางเศรษฐศาสตร์แล้ว ยังต้องสามารถยอมรับได้โดยสังคม และเป็นไปได้ภายใต้ระบอบการเมืองที่เป็นอยู่ (Redclift, 1991) การดำเนินการพัฒนาตามแนวคิดนี้จะต้องทำไม่เฉพาะในระดับโครงสร้างใหญ่ ด้วยการพัฒนาสถาบันและนโยบายต่าง ๆ ที่ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และในระดับท้องถิ่น ที่ต้องให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมและวิถีการดำรงชีพของคนในท้องถิ่นด้วย จึงจะได้ผล (Sayer & Campbell, 2004)

แนวคิดการพัฒนาบนฐานของชุมชน

มีคำสองคำที่ใช้ในแวดวงวิชาการเพื่ออธิบายการพัฒนาบนฐานของชุมชน คือ Community-based Development และ Community-driven Development ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกันมาก แต่มีจุดเน้นบางประการที่แตกต่างกันเล็กน้อย กล่าวคือ ทั้งสองแนวคิดหมายถึงรูปแบบหนึ่งของการพัฒนาที่ดำเนินการในระดับชุมชน ภายในขอบเขตของชุมชนใดชุมชนหนึ่ง และให้ความสำคัญอย่างมากกับการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชน ด้วยการออกแบบและดำเนินโครงการพัฒนา เพื่อสนองความต้องการของคนในชุมชนและเอื้อต่อการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชน (Mansuri and Rao, 2004) อย่างไรก็ตาม เป้าหมายพื้นฐานของ Community-based Development มักจะเน้นการพึ่งตนเอง (Self-reliance) ของคนในชุมชน ซึ่งจะบรรลุได้ด้วยการจัดให้มีโครงสร้างของโครงการพัฒนา และจัดหาบุคลากรในชุมชนที่สามารถขับเคลื่อนการพัฒนา โดยใช้วิธีการดำเนินการที่เหมาะสม โดยทั่วไปแล้ว การพัฒนาตามแนวทางนี้มักจะดำเนินการในลักษณะของโครงการเล็ก ๆ ที่ใช้ต้นทุนต่ำและเทคโนโลยีง่าย ๆ แต่ไม่ได้ อธิบายว่าจะต้องไปเกี่ยวข้องกับระบบการบริหารการพัฒนาของรัฐอย่างไร นั่นคือ ชุมชนอาจคิดวางแผนและดำเนินการในแต่ละชุมชนโดยเอกเทศ ปราศจากการแทรกแซงของรัฐก็ได้ (Leach, Mearns and Scoones, 1997) ในขณะที่แนวคิด Community-driven Development แม้จะให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหาสังคมในระดับชุมชน โดยเฉพาะปัญหาความยากจน ด้วยการเปิดโอกาสและส่งเสริมให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการออกแบบและดำเนินโครงการการพัฒนาของแต่ละชุมชนเช่นเดียวกัน แต่ยังให้

ความสำคัญกับการเข้าไปเกี่ยวข้องกับของรัฐในการบริหารจัดการโครงการการพัฒนาด้วย โดยมีเงื่อนไขว่า ระบบการบริหารการพัฒนาของรัฐจะต้องมีการกระจายอำนาจระดับหนึ่งแก่ชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้ชุมชนสามารถรับผิดชอบในการจัดการการพัฒนาของตน ในฐานะที่เป็นภาคีการพัฒนา (Development Partners) ร่วมกับรัฐและภาคเอกชนที่สามารถรักษาสិทธิของชุมชน (Community Rights) ในการพัฒนาตามแนวทางนี้ สถานะของชุมชนจึงไม่ใช่เพียงแค่เป็นผู้รับประโยชน์ของการพัฒนาที่มาจากกำหนดแผนและดำเนินการโดยหน่วยงานภายนอกเท่านั้น นอกจากนี้ ยังให้ความสำคัญกับธรรมาภิบาลในการบริหารจัดการการพัฒนา เพื่อกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้และมีความรับผิดชอบในกระบวนการสร้างศักยภาพการพัฒนาท้องถิ่นในระยะยาว และมุ่งให้เกิดผลกระทบทางบวกสูงสุด จากการใช้งบประมาณของรัฐต่อการพัฒนาเศรษฐกิจในระดับชุมชน (Fritzen, 2007)

กรอบแนวคิดการค้าอย่างยั่งยืนในชนบท

กรอบแนวคิดการค้าอย่างยั่งยืนในชนบท (Rural Sustainable Livelihood Framework) เป็นกรอบแนวคิดที่อธิบายถึงองค์ประกอบและบริบทที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพของชาวชนบท ภายใต้บริบทของแต่ละท้องถิ่นที่คนเหล่านี้อาศัยอยู่และทำมาหากินว่ามีอะไรบ้าง และการที่จะทำให้การค้าอย่างยั่งยืนไปได้อย่างยั่งยืนเพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับนโยบายของรัฐและสถาบันที่เกี่ยวข้องว่ามีบทบาทที่สอดคล้องกับลักษณะขององค์ประกอบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง และเอื้อต่อการนำองค์ประกอบเหล่านี้มาใช้ประโยชน์ในการสนองความต้องการและความปรารถนาของคนท้องถิ่นอย่างมีพลวัตเพียงใด องค์ประกอบที่เกี่ยวข้องสามารถจำแนกออกเป็นทรัพย์สินด้านต่าง ๆ ทั้งหมด 5 ประเภท ได้แก่ ทรัพย์สินทางกายภาพ (Physical Asset) ทรัพย์สินทางการเงิน (Financial Asset) ทรัพย์สินทางธรรมชาติ (Natural Asset) ทรัพย์สินด้านมนุษย์ (Human Asset) และ ทรัพย์สินทางสังคม (Social Asset) ซึ่งทรัพย์สินเหล่านี้บางส่วนอยู่ในความครอบครองของครัวเรือน ในขณะที่บางส่วนอาจเป็นทรัพย์สินร่วม (Common Property) ที่ครัวเรือนสามารถเข้าถึงและมีสิทธิ์นำมาใช้ประโยชน์ รวมทั้งเข้าไปจัดการ (Scoones, 1998; Fouracre, 2001) นอกจากทรัพย์สินต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว การที่จะเข้าใจถึงความยั่งยืนในการดำรงชีพยังต้องพิจารณาถึงความยากจนและความเปราะบาง (Poverty and Vulnerability) ของครัวเรือนในชนบท ซึ่งเป็นบริบทหรือสภาพของท้องถิ่นที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา โดยอาจดูได้จากวิกฤตการณ์ต่าง ๆ ตลอดจนปัจจัยที่ทำให้เกิดวิกฤตการณ์เหล่านี้ อันนำไปสู่ความอ่อนแอและลดทอนความเข้มแข็งของบุคคลและครัวเรือนในการทำมาหากิน อีกทั้งยังสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างสภาพความเป็นอยู่ของคนในชนบทกับสิ่งแวดล้อม (Chambers and Conway, 1992; Ellis, 2000) ส่วนนโยบายและสถาบันที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนามีบทบาทเชิงอำนาจในการกำหนดแนวทางการพัฒนา ที่มีส่วนกระตุ้นกระบวนการขับเคลื่อนและปรับตัวในการดำรงชีพว่าสอดคล้องกับปัญหา ความต้องการของครัวเรือน และบริบทของแต่ละท้องถิ่นอย่างไรและเพียงใด (Lewins, 2004) ความสำเร็จของความพยายามที่จะดำรงชีพอย่างยั่งยืนมักจะผ่านยุทธวิธีต่าง ๆ ในการดำรงชีพ (Livelihood Strategies) ที่แสดงออกในรูปแบบของกิจกรรมที่ทำและประโยชน์ที่ได้รับ อันหมายถึงผลของการเลือกยุทธวิธีในการดำรงชีพต่อการปรับปรุงมาตรฐานการดำเนินชีวิตของบุคคลและครัวเรือน รวมทั้งความสามารถในการลดความเปราะบางที่คนเหล่านี้

ประสบ ทั้งจากภัยธรรมชาติ และวิกฤตการณ์ที่มาจากภายนอกชุมชน โดยเน้นความสามารถในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนการส่งเสริมและการรักษาทุนทางสังคม (Scoones, 1998)

สาระหลักของแนวคิดสำคัญที่เกี่ยวข้องทั้ง 3 แนวคิดดังกล่าว สามารถนำไปเชื่อมโยงอย่างบูรณาการในการวิเคราะห์ทำความเข้าใจกับปรากฏการณ์ของการพัฒนาสังคมในชนบทไทย ซึ่งมีนักคิดและนักวิชาการด้านพัฒนาชนบทจำนวนไม่น้อยสนับสนุนว่า ต้องใช้ชุมชนเป็นฐาน นำทรัพยากรหรือทุนด้านต่าง ๆ มาใช้อย่างชาญฉลาด (Wise-use of Resources) ที่ให้ความสำคัญทั้งกับประสิทธิภาพของการใช้และการรักษา ให้สามารถใช้ได้อย่างยาวนาน รวมทั้งเปิดโอกาสและกระตุ้นให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมอย่างแข็งขัน (Active Participation) ในการขับเคลื่อนการพัฒนาที่มีการออกแบบอย่างสอดคล้องกับบริบทของชุมชน มีเป้าหมายเพื่อแก้ไขปัญหาและสนองความต้องการจริงของคนในชุมชน ทั้งนี้โครงการพัฒนาส่วนใหญ่ควรเน้นไปที่การส่งเสริมกิจกรรมเพื่อการดำรงชีพต่อยอดจากภูมิปัญญาที่มีอยู่แล้วในท้องถิ่น แต่มีการยกระดับทั้งด้านการผลิตและการตลาดอย่างมีพลวัต รัฐและหน่วยงานภายนอกควรมีบทบาทสนับสนุนในฐานะภาคีการพัฒนา โดยเชื่อว่าการพัฒนาตามแนวทางนี้จะนำไปสู่ความยั่งยืนของการดำรงชีพ และสามารถปรับปรุงมาตรฐานการดำเนินชีวิตของชาวชนบทอย่างค่อยเป็นค่อยไป (Ghai, 1994; Friend, 2007; Neef, Onchan & Schwarzmeier, 2003)

วิธีการศึกษา

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ดำเนินการตามแนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research Approach) โดยใช้วิธีการวิจัยเอกสาร (Documentary Research Method) ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาได้จากการค้นคว้าเอกสารรูปแบบต่าง ๆ ทั้งรายงานวิจัย และข้อมูลของชุมชน ที่อยู่ในรูปของสิ่งตีพิมพ์และเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ที่ค้นหาได้จากอินเทอร์เน็ต โดยได้มีการคัดเลือกชุมชนที่มีความโดดเด่นมาเป็นกรณีศึกษาจำนวน 3 ชุมชน ซึ่งพิจารณาจากชุมชนที่ประสบผลสำเร็จในการพัฒนาเพื่อยกระดับมาตรฐานการดำเนินชีวิต ด้วยการปรับปรุงการดำรงชีพที่พึ่งพิงทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีในชุมชนและพื้นที่โดยรอบ ตลอดจนภูมิปัญญาท้องถิ่น

สำหรับชุมชนที่เลือกศึกษามีทั้งหมด 3 ชุมชน กระจายอยู่ตามภูมิภาคต่างๆ ได้แก่ 1) ชุมชนบ้านจำรุง จังหวัดระยอง 2) ชุมชนบ้านดอกบัว จังหวัดพะเยา และ 3) ชุมชนเกาะยาวน้อย จังหวัดพังงา ชุมชนเหล่านี้เป็นชุมชนที่พัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานและประสบผลสำเร็จ จนเป็นที่ยอมรับว่าเป็นชุมชนเข้มแข็งโดดเด่นในแต่ละภูมิภาค อีกทั้งมีข้อมูลมากเพียงพอสำหรับการวิเคราะห์ โดยที่ 2 ชุมแรกเป็นชุมชนหมู่บ้าน ในขณะที่ชุมชนที่ 3 เป็นชุมชนระดับตำบล เหตุผลที่ไม่ได้เจาะจงเลือกหมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่งในตำบลเกาะยาวน้อย เพราะว่าเป็นตำบลที่ไม่ใหญ่นัก ประชากรในหมู่บ้านต่าง ๆ มีลักษณะคล้ายคลึงกันมาก อีกทั้งยังมีวิถีการดำรงชีพที่คล้ายคลึงกันโดยใช้ทรัพยากรบางอย่างร่วมกัน จนไม่สามารถแยกกันได้ระหว่างหมู่บ้านในการวิเคราะห์

การค้นคว้าข้อมูลเริ่มต้นด้วยการใช้คำหลัก (Keywords) ในการสืบค้นข้อมูลจากฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ ที่มีอยู่ในอินเทอร์เน็ต ซึ่งคำหลักที่ใช้มีหลายคำ ที่เด่น ๆ คือ การดำรงชีพ การประกอบอาชีพ ความยั่งยืน การพัฒนาชุมชน การจัดการทรัพยากร และภูมิปัญญาท้องถิ่น การใช้คำหลักในการสืบค้นแต่ละครั้งมีทั้งที่ใช้คำเดียว และใช้ 2-3 คำประกอบกัน ในขณะเดียวกันก็พิจารณาดูข้อมูลระดับชุมชนว่าชุมชนใดในแต่ละภูมิภาคมีข้อมูลจำนวนมากจากหลายแหล่ง เพื่อนำมาใช้พิจารณาเลือกชุมชนที่จะใช้ศึกษาอย่างเฉพาะเจาะจง (Purposive Selection)

เมื่อได้ข้อมูลแล้ว จึงทำการบันทึกไว้ แล้วนำไปวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ด้วยการอ่านทำความเข้าใจกับเรื่องต่าง ๆ ทั้งที่เป็นบริบทของชุมชน ทรัพยากรหรือทรัพยากรต่าง ๆ ที่ชุมชนมี นโยบายและสถาบันต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา การขับเคลื่อนการพัฒนาและกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งผลของการพัฒนา หลังจากนั้นจึงจำแนกข้อมูลออกเป็นประเด็นต่าง ๆ แล้วนำมาสังเคราะห์หาความเชื่อมโยงระหว่างประเด็นต่าง ๆ ในแต่ละชุมชน ตีความ และวิเคราะห์หาเหตุผลเชิงตรรกะ (Logical Reasoning) โดยเน้นการหาความสอดคล้องกันกับบริบทของพื้นที่ศึกษาและเชิงแนวคิดทฤษฎี หลังจากนั้นทำการเปรียบเทียบระหว่างชุมชน แล้วนำมาสร้างข้อสรุปเชิงอุปนัย (Analytic Induction)

ผลการศึกษา

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาในครั้งนี้ สามารถนำเสนอแยกออกเป็น 4 หัวข้อ ได้แก่ 1) บริบทของชุมชนที่ศึกษา ปัญหา และความเปราะบาง 2) ลักษณะการพัฒนาเพื่อปรับปรุงการดำรงชีพบนฐานของชุมชน 3) ผลของการพัฒนาบนฐานของชุมชนในการปรับปรุงการดำรงชีพภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ 4) แนวโน้มความยั่งยืนของการดำรงชีพตามยุทธวิธีที่ทำ

1. บริบทของชุมชน ปัญหา และความเปราะบาง

1.1 ชุมชนบ้านจำรุง ตั้งอยู่ในตำบลเนินซ้อ อำเภอกกลง จังหวัดระยอง เป็นชุมชนเก่าแก่อายุกว่า 150 ปี บรรพบุรุษของคนในชุมชนนี้อพยพมาจากพื้นที่แถบชายทะเลบริเวณใกล้เคียง เพื่อหาที่อยู่อาศัยที่อุดมสมบูรณ์กว่าที่เดิม ลักษณะของพื้นที่ตั้งของชุมชน เดิมเป็นป่าดิบชื้น ต่อมามีการหักล้างทางพงเพื่อสร้างเป็นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกิน จนในปัจจุบันส่วนใหญ่กลายเป็นพื้นที่ราบลุ่ม ปัจจุบันในชุมชนบ้านจำรุงมีจำนวนครัวเรือนอาศัยอยู่ 161 ครัวเรือน ประชากรส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนา (เครือข่ายองค์กรชุมชนบ้านจำรุง, มปป.)

ด้วยสภาพพื้นที่ซึ่งมีลักษณะเป็นที่ราบลุ่ม มีน้ำท่วมขังตลอดทั้งปี และมีที่ดอนบางส่วน จึงเหมาะแก่การเกษตรกรรมที่หลากหลาย ทั้งการทำนา การทำสวนไม้ผล และการทำสวนยางพารา อย่างไรก็ตามในอดีต หลังจากมีการส่งเสริมการทำเกษตรสมัยใหม่ และก่อนที่จะมีการขับเคลื่อนการพัฒนาบนฐานของชุมชน เกษตรกรในชุมชนนี้มีการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืชอย่างกว้างขวาง จนส่งผลให้ประสบปัญหาอันนำไปสู่ความอ่อนแอ จากปัญหาสุขภาพที่เป็นผลจากมลพิษของสารเคมีซึ่งตกค้างสะสมอยู่ในสิ่งแวดล้อม และจากการมีหนี้สินมากมายอันสืบเนื่องมาจากค่าใช้จ่ายในการทำเกษตรที่

สูงมาก ในขณะที่ผลตอบแทนจากการเกษตรที่เพิ่มขึ้นไม่สมดุลกับค่าใช้จ่าย (เครือข่ายองค์กรชุมชนบ้านจำรุง, มปป.)

1.2 ชุมชนบ้านดอกบัว ตั้งอยู่ในตำบลบ้านต๋อน อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ในอดีตพื้นที่ที่ตั้งของชุมชนนี้ปกคลุมไปด้วยป่าไม้ ต่อมาเริ่มมีคนจากชุมชนใกล้เคียงอพยพมาตั้งบ้านเรือน โดยเริ่มจาก 2 ครัวเรือน แล้วขยายเพิ่มเรื่อย ๆ จนกลายเป็นหมู่บ้าน จนในปัจจุบัน ชุมชนบ้านดอกบัวมีจำนวนครัวเรือนทั้งหมดกว่า 200 ครัวเรือน คนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นลูกหลานของผู้ที่อพยพรุ่นบุกเบิก มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ พี่พาคอาศัยซึ่งกันและกันสูง และรู้จักกันหมดทุกครัวเรือน คนในชุมชนนับถือศาสนาพุทธ และมีความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ตามวิถีของคนล้านนา สังเกตได้จากการตั้งศาลพระภูมิไว้เพื่อปกป้องรักษาครอบครัวของแต่ละบ้าน ทางด้านโอกาสทางการศึกษา ชาวบ้านส่วนใหญ่ได้รับการศึกษาเพียงขั้นพื้นฐาน (บ้านดอกบัว, มปป.; การุณย์ มะโนใจ, 2552)

ด้วยสภาพที่ตั้งของหมู่บ้านดอกบัว ซึ่งเป็นพื้นที่ลาดเอียงเชิงเขา มีลำน้ำไหลผ่าน และมีอ่างเก็บน้ำอยู่ในบริเวณใกล้เคียง จึงเหมาะแก่การทำเกษตร นอกจากนั้นคนในชุมชนยังนิยมทำงานหัตถกรรมจากไม้ไผ่ที่มีอยู่มากในชุมชน ซึ่งเดิมทำเพียงเพื่อใช้ชีพและใช้ภายในครัวเรือน อาจมีการแลกเปลี่ยนในกลุ่มเพื่อนบ้านอยู่บ้าง อย่างไรก็ตาม เมื่อเริ่มปรับเปลี่ยนมาผลิตสินค้าเกษตรเพื่อขายมากขึ้น กลับประสบปัญหาหลักที่กระทบต่อความเป็นอยู่ของชาวชุมชนคือ การขาดทรัพยากรน้ำเพื่อการเกษตร และปัญหาสุขภาพจากการใช้สารเคมีในการทำเกษตร แม้จะมีอ่างเก็บน้ำแม่ต๋อน ซึ่งเป็นอ่างเก็บน้ำที่เกษตรกรทั้งตำบลบ้านต๋อนใช้ประโยชน์ แต่เนื่องจากอ่างเก็บน้ำมีขนาดเล็ก จึงไม่เพียงพอต่อความต้องการน้ำสำหรับใช้ในการประกอบอาชีพเกษตรกรรมที่พยายามทำอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกษตรกรบ้านดอกบัวไม่สามารถเพาะปลูกพืชได้ตลอดทั้งปี รายได้จากการเกษตรจึงไม่แน่นอน จนบางครั้งเรือพยายามนำทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถเก็บเกี่ยวได้ โดยเฉพาะไม้ไผ่ไปขายยังชุมชนอื่นที่มีการแปรรูป (บ้านดอกบัว, มปป.)

1.3 ชุมชนเกาะยวน้อย ชุมชนเกาะยวน้อยครอบคลุมพื้นที่ทั้งตำบล ของตำบลเกาะยวน้อย อำเภอเกาะยาว จังหวัดพังงา เป็นชุมชนเก่าแก่ มีอายุกว่า 200 ปี ที่ตั้งของชุมชนมีลักษณะเป็นเกาะขนาดประมาณ 46 ตร.กม. ประกอบด้วย 7 หมู่บ้าน ปัจจุบันมีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้นประมาณ 1,800 ครัวเรือน ประชากรส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 98 นับถือศาสนาอิสลาม ลักษณะภูมิประเทศของชุมชนเป็นภูเขาทอดยาวตลอดแนวเหนือใต้ บริเวณรอบเกาะมีที่ราบชายฝั่ง และมีหาดทรายสวยงาม เหมาะแก่การท่องเที่ยว

ด้วยลักษณะภูมิประเทศของตำบลเกาะยวน้อยที่เป็นเกาะอยู่กลางทะเล และพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาทอดยาวตามแนวเหนือใต้ ทางตะวันออกของเกาะจึงมีที่ราบริมชายฝั่งทะเล อีกทั้งยังมีที่ราบตามหุบเขา ซึ่งประชาชนสามารถใช้ทำการเกษตร เช่น ทำสวนยางพารา สวนมะพร้าว สวนมะม่วงหิมพาน ส่วนพื้นที่ชายฝั่งรอบเกาะเหมาะแก่การประกอบอาชีพประมงขนาดเล็กและการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ ที่ทำรายได้ให้แก่ประชาชนในพื้นที่จำนวนมาก (สถาบันการท่องเที่ยวโดยชุมชน, มปป.)

อย่างไรก็ตาม ในช่วงประมาณ 30 ปีที่ผ่านมา การทำประมงชายฝั่งในชุมชนนี้ได้ประสบปัญหาความขัดแย้งกับการทำประมงเชิงพาณิชย์จากภายนอกชุมชน ที่ขยายตัวมารุกพื้นที่ทำการประมงที่คนในชุมชนใช้ร่วมกันกับชุมชนใกล้เคียงมาอย่างยาวนาน ในขณะเดียวกัน ชาวประมงขนาดเล็กในชุมชนบางส่วนก็ได้หันไปใช้เครื่องมือประมงที่มีลักษณะทำลายล้าง เพื่อมุ่งเพิ่มปริมาณการจับสัตว์น้ำ โดยไม่ได้คาดคิดถึงผลกระทบที่จะตามมา จนทำให้เกิดปัญหาการทำมาหากินได้ผลตอบแทนไม่ดี ต่อมา ได้มีแกนนำชุมชนสังเกตเห็นและตระหนักถึงปัญหานี้ จึงพยายามรวมตัวชาวประมงที่ประสบปัญหาทำการเคลื่อนไหวเรียกร้องให้มีการจัดการทรัพยากรประมงอย่างเหมาะสม โดยมีโอกาสได้ทำงานเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายกับชุมชนประมงชายฝั่งอื่น ๆ จากการประสานขององค์กรพัฒนาเอกชน อันส่งผลให้มีการปรับเปลี่ยนวิถีการค้าธงชีพไปในทางที่ดีขึ้น ด้วยการรวมกลุ่มทำกิจกรรมต่าง ๆ อย่างสร้างสรรค์ (สถาบันการทอที่เกี่ยวข้องโดยชุมชน, มปป.)

จากสภาพที่ตั้ง และปัญหาที่คนในชุมชนประสบในทั้ง 3 ชุมชน ดังที่ได้อธิบายข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่า แม้สภาพทางกายภาพและชีวภาพของพื้นที่จะมีความแตกต่างบ้างระหว่างชุมชน วิถีการค้าธงชีพตามระบบประเพณีดั้งเดิมมีความสอดคล้องกันกับสภาพทางกายภาพและชีวภาพของแต่ละชุมชนเป็นสิ่งสำคัญ ปัญหาที่ประสบจึงดูค่อนข้างปกติ แต่ความรุนแรงของปัญหาที่นำไปสู่ความอ่อนแอหรือความเปราะบางกลับเกิดขึ้น หลังจากที่ชุมชนได้ถูกผนวกเข้ากับระบบเศรษฐกิจแบบตลาดและระบบสังคมสมัยใหม่ของโครงสร้างสังคมใหญ่ที่พัฒนาตามแนวทางกระแสหลัก ซึ่งมุ่งสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจในภาพรวมของประเทศ และกระจายไปยังพื้นที่ต่าง ๆ อย่างรวดเร็ว วิถีการผลิตและการบริโภคจึงเปลี่ยนแปลงไปในนามของความทันสมัย โดยเฉพาะการผลิตทางการเกษตรที่ต้องพึ่งพิงปัจจัยการผลิตสมัยใหม่จากภายนอก และมุ่งผลิตเพื่อจำหน่ายสู่ตลาดภายนอกชุมชนเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งจะต้องผลิตให้ได้จำนวนมาก เพื่อสร้างรายได้ที่เป็นตัวเงินให้มากขึ้นตามความต้องการในการบริโภคที่เพิ่มขึ้นตามไปด้วย การปรับเปลี่ยนนี้ดูเหมือนจะเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยที่ชาวบ้านไม่ทันเรียนรู้ถึงข้อจำกัดของเทคโนโลยีสมัยใหม่ จึงประสบปัญหาหลายอย่างที่นำไปสู่ความอ่อนแอ ทั้งด้านการเงิน ความสามารถในการพึ่งตนเอง และด้านสุขภาพ ด้วยค่าใช้จ่ายที่สูงและไม่สมดุลกับรายได้ที่เพิ่มขึ้น ทำให้มีหนี้สินจำนวนมาก ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติจากการใช้และการทำลายมากเกินไปอันเป็นผลสืบเนื่องจากการขยายการผลิตอย่างรวดเร็ว ปัญหาการเจ็บป่วยที่เป็นบ่อยและรุนแรงขึ้นจากการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีในปริมาณมาก เมื่อประสบปัญหาเหล่านี้ คนในชุมชนบางส่วนมักจะอพยพไปทำงานนอกชุมชน ความอ่อนแอทางสังคมจึงเกิดตามมา

2. ลักษณะของการพัฒนาเพื่อปรับปรุงการค้าธงชีพบนฐานของชุมชน

ข้อมูลที่ได้มาจากชุมชนที่เลือกศึกษาทั้ง 3 ชุมชนดังกล่าวข้างต้น มีความคล้ายคลึงกันในประเด็นของลักษณะของการพัฒนาและสภาพการณ์ที่เป็นตัวกระตุ้นให้ชุมชนต้องมาทบทวนวิถีการค้าธงชีพที่เป็นอยู่ ซึ่งเกี่ยวข้องกับเชื่อมโยงกับปัญหาที่คนส่วนใหญ่ในชุมชนประสบ กระบวนการขับเคลื่อนการพัฒนาและกิจกรรมต่าง ๆ ที่ดำเนินการ ซึ่งสามารถนำเสนอแยกเป็นรายชุมชนดังต่อไปนี้

2.1 ชุมชนบ้านจำรุง ก่อนจะมีการขับเคลื่อนการพัฒนาอย่างจริงจัง ชุมชนบ้านจำรุงประสบปัญหาหลายประการที่เป็นผลกระทบจากการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีสำหรับป้องกันกำจัดศัตรูพืช ทั้งปัญหาสุขภาพ ความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม การขาดแคลนเงินทุนเพื่อการดำรงชีพ และมีหนี้สินจำนวนมาก แกนนำชุมชนจึงมีการพูดคุยกันเพื่อหาทางแก้ปัญหา ควบคู่กับแสวงหาแนวคิดและวิธีการที่เหมาะสม ซึ่งค่อย ๆ ดำเนินไปจากเรื่องที่คิดว่าสำคัญมาก แล้วขยายออกไปจนครอบคลุมหลายปัญหา และมีดำเนินการอย่างเป็นระบบ

จุดเปลี่ยนครั้งสำคัญของชุมชนบ้านจำรุงเกิดขึ้นเมื่อเมื่อประมาณ 30 ปีที่แล้ว คือการเริ่มมีแนวคิดที่จะมีเงินทุนเพื่อเป็นกองกลางของชุมชนสำหรับใช้การพัฒนาหมู่บ้าน ซึ่งเชื่อว่าจะช่วยให้สามารถบริหารจัดการชุมชนแบบพึ่งตนเองอย่างแท้จริง แกนนำชุมชนจึงได้ไปศึกษาดูงานกองทุนหมู่บ้านตามต่าง ๆ แล้วกลับมาประชุมปรึกษาหารือกันถึงลักษณะของกองทุนชุมชนที่ควรมี จนได้ข้อสรุปเบื้องต้นให้มีการระดมทุนครั้งแรกในลักษณะของการถือหุ้นเพื่อตั้งร้านค้าชุมชนในรูปแบบของสหกรณ์ร้านค้าชุมชนขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้ชุมชนได้มีแหล่งกระจายสินค้าของชุมชน แล้วนำกำไรจากการขายสินค้าบางส่วนมาปันผลให้กับสมาชิกที่มาซื้อสินค้า รวมทั้งจัดสรรกลับคืนสู่ชุมชนเป็นกองทุนพัฒนาหมู่บ้านอีกส่วนหนึ่ง การเกิดขึ้นของร้านค้าชุมชนนี้กลายเป็นต้นทางให้เกิดกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ต่อมาอีกมากมาย ด้วยความร่วมมือร่วมใจกันของชาวบ้านในชุมชน จนในที่สุดได้ตกลงที่จะมีการวางแผนพัฒนาชุมชนอย่างเป็นระบบ ในลักษณะของการทำแผนแม่บทชุมชน (เครือข่ายองค์กรชุมชนบ้านจำรุง, มปป.; กรมป่าไม้, มปป.; นริขามหาพรหม, มปป.; จินตวิริ์ เกษมสุข, 2557)

สำหรับการทำแผนแม่บทชุมชนนั้น ได้รับการอธิบายจากผู้นำชุมชนท่านหนึ่งว่า เป็นความพยายามที่จะพัฒนาชุมชนอย่างเป็นระบบและมีกระบวนการที่ผ่านการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันของสมาชิกชุมชน โดยเป็นแผนที่มีลักษณะเป็น “แผนชีวิต” ที่ครอบคลุมการแก้ปัญหาทุกมิติที่ชุมชนประสบ และมีความเคลื่อนไหว ปรับได้ตามสถานการณ์ราวกับ มีชีวิต ในปัจจุบันมีแนวทางที่ตกลงร่วมกันจากการถอดบทเรียนของเครือข่ายแผนแม่บทชุมชน 4 ภาคว่า ประกอบด้วย 10 ขั้นตอน ได้แก่ 1) ค้นหาแกนนำและองค์กรท้องถิ่น 2) จุดประกายความคิด 3) ศึกษาประวัติชุมชน 4) สสำรวจ รวบรวมข้อมูล 5) วิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูล 6) ยกร่างแผนแม่บทชุมชน 7) ประชาพิจารณ์แผน 8) นำแผนไปสู่การปฏิบัติ 9) ทบทวนปรับปรุง และ 10) ประเมินผล สรุปบทเรียนการทำงาน (เครือข่ายองค์กรชุมชนบ้านจำรุง, มปป.)

2.2 ชุมชนบ้านดอกบัว สภาพของชุมชนบ้านดอกบัวในอดีต ก่อนที่จะมีกระบวนการพัฒนาอย่างเป็นระบบ ชาวบ้านประสบปัญหาสำคัญที่กระทบต่อความเป็นอยู่อย่างสำคัญ คือ การขาดน้ำเพื่อการเกษตร ทำให้ไม่สามารถปลูกพืชได้ตลอดปี จึงมีรายได้ที่ไม่แน่นอน นอกจากนี้ ชาวบ้านยังมีปัญหาสุขภาพอันเป็นผลกระทบจากการใช้สารเคมีมากเกินไปในการทำเกษตร อย่างไรก็ตาม แม้ปัญหาดังกล่าวจะมีความรุนแรงพอสมควร แต่คนในชุมชนส่วนใหญ่ก็ไม่ได้อพยพไปประกอบอาชีพที่อื่น เนื่องจากลักษณะความเป็นอยู่ของคนในชุมชนที่อยู่กันแบบเครือญาติ มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน จึงมีความรู้สึกอบอุ่น และมีความพยายามขับเคลื่อนเพื่อหาทางแก้ไขปัญหาของชุมชนร่วมกัน ด้วยการรวมกลุ่มเพื่อปรับปรุงการดำรงชีพและสร้างรายได้ให้เพิ่มขึ้นในเวลาต่อมา

จุดหักเหสู่การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของชุมชนบ้านดอกบัว เริ่มต้นเมื่อปี พ.ศ. 2528 จากการที่ผู้นำชุมชนรายหนึ่ง ซึ่งมีอาชีพขับรถสิบล้อส่งลำไ้ไม้ไผ่ที่มีอยู่มากในชุมชนไปขายยังจังหวัดใกล้เคียง และได้ไปเห็นการแปรรูปไม้ไผ่เป็นผลิตภัณฑ์จักสาน จึงเกิดความคิดที่จะรื้อฟื้นภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจักสานที่มีอยู่แล้วในชุมชน แต่คนยังปฏิบัติกันน้อยมาก นำมาสร้างมูลค่าเพิ่มและสร้างอาชีพเสริมให้กับคนในชุมชน จึงได้ชักชวนชาวบ้านที่มีฝีมือด้านนี้นำไม้ไผ่มาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์จักสาน เช่น เข่ง สุ่มไก่ เป็นต้นพบว่าทำให้สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มได้สูง และมีผู้สนใจเพิ่มขึ้น ต่อมาได้มีการรวมกลุ่มกันพัฒนาอาชีพเสริมด้วยการทำหัตถกรรมจักสาน ซึ่งปัจจุบันเป็นอาชีพที่สามารถสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนบ้านดอกบัวเป็นจำนวนมากในแต่ละปี การริเริ่มนี้ส่งผลดีอย่างมากในเวลาต่อมา และมีการขยายจำนวนผู้เข้าร่วมอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะหลังจากที่เกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจในประเทศ ในปี พ.ศ. 2540 เมื่อคนในชุมชนบางส่วนที่ไปทำงานภาคอุตสาหกรรมในเมืองถูกเลิกจ้างและเดินทางกลับบ้าน จึงพยายามที่จะไม่ประมาทด้วยการปรับตัวมาดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ด้วยการเน้นผลิตสินค้าที่จะใช้ในครัวเรือนก่อน โดยอาศัยภูมิปัญญาที่มีรากฐานมาจากบรรพบุรุษ ทำให้แต่ละบ้านมีการปลูกพืชผักหลายชนิดเพื่อการบริโภค และมีการทำเครื่องจักสานจากไม้ไผ่เพื่อใช้เองและขาย

ต่อมาในปี พ.ศ. 2549 หลังจากที่รัฐบาลได้มีนโยบายส่งเสริมการพัฒนาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มีหน่วยงานราชการต่าง ๆ เข้ามาช่วยหนุนเสริมให้การดำเนินงานพัฒนาชุมชนเป็นระบบมากขึ้น โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ประชาชนสามารถแก้ไขปัญหาในชุมชน ด้วยการผสมวิถีชีวิตให้เข้ากับหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ที่เน้นการลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ และสร้างเสริมสุขภาวะที่ดี อันนำไปสู่การจัดทำแผนชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม การจัดทำแผนพัฒนาชุมชนในชุมชนนี้มีกระบวนการดำเนินงานบนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ที่ร่วมกันคิด ร่วมทำ ร่วมวางแผน และร่วมติดตามประเมินผล กระบวนการดำเนินงานอย่างเข้มข้นและเป็นขั้นตอนนี้ อาศัยคณะทำงานหลักที่มาจากผู้นำของแต่ละคุ้มบ้าน โดยมีผู้ใหญ่บ้านและกำนันเป็นที่ปรึกษา อีกทั้งยังมีการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานภาคีการพัฒนา อันประกอบด้วยสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ สำนักงานเกษตรอำเภอ และสำนักงานการศึกษาออกโรงเรียนอำเภอ มาเป็นที่ปรึกษา ที่สำคัญคือการทำงานนี้ได้ใช้ทรัพยากรจากภายในชุมชนเป็นหลัก มีการรับการสนับสนุนด้านงบประมาณและความรู้ทางวิชาการมาพัฒนารูปแบบการผลิตสินค้าจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในระดับตำบลและหน่วยงานราชการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องบ้างทั้งในระดับอำเภอและจังหวัด ตามความจำเป็น (สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอเมืองพะเยา, มปป.; การุณย์ มะโนใจ, 2552)

2.3 ชุมชนเกาะยาวน้อย เนื่องจากประชากรในชุมชนเกาะยาวน้อยส่วนใหญ่ดำรงชีพด้วยการประมงมาแต่ดั้งเดิม ในขณะที่เดียวกันบางส่วนมีการทำนาและทำสวนยางพารา และทั้ง 3 อาชีพนี้ยังคงดำรงอยู่เป็นวิถีการค้าธงชีที่สำคัญจนถึงปัจจุบัน แต่ในช่วงประมาณ 20 กว่าปีที่ผ่านมามีอาชีพประมงขนาดเล็กได้ประสบปัญหาการรุกเข้ามาในพื้นที่ของเรือประมงอวนลากและอวนรุน ซึ่งเป็นการทำประมงเชิงพาณิชย์จากภายนอกชุมชน ด้วยการทำประมงทั้ง 2 วิธีนี้มีลักษณะเป็นการทำประมงแบบทำลายล้าง อีกทั้งชาวบ้านบางส่วนเริ่มเลียนแบบด้วยการใช้อวนรุน จึงส่งผลให้เกิดปัญหาการทำลายทรัพยากรชายฝั่ง

อย่างรุนแรงจนเกิดความเสื่อมโทรม สัตว์น้ำมีจำนวนลดลง ชาวประมงขนาดเล็กประสบปัญหาหาปลาได้น้อย และวิตกกังวลถึงผลกระทบในระยะยาว จึงรวมตัวกันตั้งเป็นชมรมเพื่อต่อสู้กับปัญหาและอวนลาก อวนรุนดังกล่าว และร่วมเป็นเครือข่ายกับชาวประมงขนาดเล็กในพื้นที่อื่น ๆ ที่ประสบปัญหาลักษณะเดียวกัน เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน (สถาบันการทอ่งเทียวโดยชุมชน, มปป.)

เมื่อสามารถเคลื่อนไหวได้ผลพอสมควร รวมทั้งมีความเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายกับชุมชนอื่น ๆ ที่เป็นชุมชนประมงขนาดเล็กด้วยกัน อีกทั้งยังเป็นที่ยู้จักและยอมรับของหน่วยงานในท้องถิ่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและส่วนราชการที่เกี่ยวข้องจึงหันมาสนใจสนับสนุนการประกอบอาชีพของประชาชน ให้มีการพัฒนาและสามารถพึ่งตนเองได้ ภายใต้ภาวะการณ์ของการเปลี่ยนแปลงตามกระแสโลกาภิวัตน์ โดยในระยะหลัง ตำบลเกาะยาวน้อย ได้ยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางในการพัฒนาท้องถิ่น ที่พยายามเน้นการพัฒนาแบบพึ่งตนเองก่อนจากทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีอยู่ จึงได้น้อมนำหลักปรัชญานี้มาใช้ขับเคลื่อนอย่างเป็นกระบวนการในระดับหมู่บ้าน ด้วยการส่งเสริมให้มีการทำแผนชุมชนในแต่ละหมู่บ้าน อันส่งผลให้เกิดการรวมกลุ่มทำกิจกรรมเพื่อการดำรงชีพต่อยอดจากภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชนดังที่กล่าวมาแล้ว ให้ดำเนินต่อไปอย่างต่อเนื่อง ด้วยการปรับปรุงวิธีการทำประมงขนาดเล็กให้เหมาะสม ควบคู่กับการอนุรักษ์ทรัพยากรประมง และพยายามทำอาชีพเสริมที่เกี่ยวข้องกับการประมง รวมทั้งมีการฝึกอบรมทำผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ จำพวกงานฝีมือ และส่งเสริมการทำบัญชีครัวเรือน ทั้งนี้เพื่อให้สามารถช่วยแก้ไขปัญหาการดำรงชีพของคนในชุมชน โดยเฉพาะปัญหาความยากจน ในระยะยาว ผลของความพยายามสร้างกระบวนการแก้ไขปัญหาของคนในชุมชนปรากฏออกมาในรูปของกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ เช่น ชมรมชาวประมงพื้นบ้าน กลุ่มแม่บ้านที่เน้นการพัฒนาอาชีพเสริมด้วยการทำผลิตภัณฑ์ชุมชนจำพวกผ้าบาติก ผลิตภัณฑ์จากกะลามะพร้าว ผลิตภัณฑ์ปลาแปรรูป ผลิตภัณฑ์ดอกไม้จากเกล็ดปลา และขนมพื้นบ้าน ต่อมาได้ขยายมาทำกิจกรรมการทอ่งเทียวเชิงอนุรักษ์ ที่ผสมผสานกิจกรรมการชมธรรมชาติทางทะเลที่สวยงามในพื้นที่รอบชุมชนกับวิถีชีวิตท้องถิ่นของชาวประมงมุสลิมที่มีเอกลักษณ์โดดเด่น รวมทั้งมีการบริการที่พักแบบโฮมสเตย์ การปรับเปลี่ยนนี้ส่งผลดีอย่างมากต่อการจำหน่ายสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชนด้วย (ชำนาญ ราชเต และ วิไลรัตน์ วงศ์สวัสดิ์, มปป)

3. ผลของการพัฒนาบนฐานของชุมชนในการปรับปรุงการดำรงชีพภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์

3.1 ชุมชนบ้านจำรุง แม้ในปัจจุบัน ประชากรส่วนใหญ่ในชุมชนบ้านจำรุงยังคงประกอบอาชีพการเกษตร ด้วยการทำสวนยางพาราและปลูกไม้ผลเป็นหลัก นอกจากนี้ ยังมีการทำนาและการประมงบ้างเล็กน้อย แต่ก็มีผู้หันมาทำไร่นาสวนผสมมากขึ้น ด้วยการปลูกพืชหลายชนิดในแปลงเดียวกัน ทั้งไม้ผล พืชผัก และพืชสมุนไพร ควบคู่กับการเลี้ยงสัตว์ โดยเฉพาะสัตว์น้ำ ที่น่าสนใจคือการทำเกษตรในชุมชนนี้ในปัจจุบันไม่ได้ใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีเหมือนสมัยก่อน แต่ใช้ปุ๋ยและสารชีวภาพที่ผลิตขึ้นมาเอง จากวัสดุที่มีอยู่ในชุมชนเป็นสำคัญ ต่อมามีการยกระดับด้วยการรวมกลุ่มทำกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อส่งเสริมอาชีพ สร้างรายได้เพิ่ม ควบคู่กับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไม่ให้มีความเสื่อมโทรม และเป็นปัญหาต่อการพัฒนาต่อไป ผลของการปรับเปลี่ยนอย่างเป็นระบบ ทำให้ในปัจจุบัน ชุมชนบ้านจำรุงได้ชื่อว่าเป็นมหาวิทยาลัยบ้านนอกที่ใช้เป็นแหล่งดูงานและแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้ที่สำคัญแห่ง

หนึ่งของจังหวัดระยอง ซึ่งชาวบ้านได้นำประสบการณ์ตรงจากการปฏิบัติการจริงของกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ มารวบรวมและแสดงเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และจำหน่ายให้กับนักเดินทางที่สนใจงานแบบชาวบ้าน ทั้งรูปแบบการทำงานแนวตั้งแบบเดิม ๆ กลับมาใช้การทำงานแนวราบ สร้างความเสมอภาคด้วยวิถีของตนเอง นำพาชีวิตของกลุ่มคนในชุมชนไปสู่ความมั่นคงด้วยหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างต่อเนื่องของเครือข่ายองค์กรชุมชน โดยมีแกนนำกลุ่มกิจกรรมและภาคีพัฒนาอื่น ๆ เข้าร่วมอย่างสม่ำเสมอ จึงเกิดชุดความรู้ของชุมชนท้องถิ่น ภูมิปัญญาที่หายไปจึงถูกพลิกขึ้นมา ทั้งนี้ชุมชนมีเป้าหมายในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นอยู่ที่ “การฟื้นฟูทรัพยากร คน ดิน น้ำ ป่า” โดยพยายามทำให้ทุกเรื่องสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน มีการรวมตัวทำกิจกรรมทั้งหมด 24 กลุ่มและองค์กร ที่เสริมสร้างความสุขความมั่นคงแก่ชีวิตให้กับคนในพื้นที่ และมีการจัดการความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ด้วยทุนทางสังคมของชุมชนที่สะท้อนออกมาในรูปของการรวมกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ กลุ่มกิจกรรมที่น่าสนใจและน่าเรียนรู้ของชุมชนบ้านจ่ารุง ได้แก่ กลุ่มธนาคารขยะ กลุ่มธนาคารต้นไม้ กลุ่มเกษตรพื้นบ้านปลอดสารเคมี กลุ่มโฮมสเตย์และการท่องเที่ยว ร้านค้าพอเพียง วิสาหกิจรวมซื้อรวมขายยางพารา กลุ่มแปรรูปผลผลิต กลุ่มธนาคารปุ๋ยผสม กลุ่มตีมีดก๊วยพารา กลุ่มธนาคารชุมชน และกลุ่มรักษาวัดนธรรมท้องถิ่น (เครือข่ายองค์กรชุมชนบ้านจ่ารุง, มปป.; จินตวีร์ เกษมศุข, 2557)

3.2 ชุมชนบ้านดอกบัว ผลจากการดำเนินการพัฒนาอย่างเป็นกระบวนการในชุมชนนี้ ทำให้เกิดกิจกรรมมากมาย ทั้งที่เป็นกิจกรรมเพื่อลดรายจ่าย ด้วยการการทำปุ๋ยหมักและปุ๋ยชีวภาพเพื่อใช้ในการเกษตร การทำแก๊สชีวภาพจากมูลสัตว์เพื่อใช้ในการหุงต้ม การปลูกผักสวนครัวปลอดสารพิษและการเลี้ยงไก่พื้นบ้านเพื่อการบริโภค กิจกรรมด้านการสร้างอาชีพและเพิ่มรายได้ของชุมชน ด้วยการรวมกลุ่มทำงานจักสานแข่งและสู้มไ้จากไม้ไผ่ ซึ่งมีการพัฒนาจนเป็นสินค้าที่มีชื่อเสียงและทำรายได้ให้กับครัวเรือนเป็นอย่างดี และยังเป็นสินค้า OTOP ของจังหวัดพะเยา ด้วย นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มอาชีพอื่น ๆ อีกที่สามารถช่วยเสริมสร้างอาชีพและรายได้ให้กับคนในชุมชน ได้แก่ กลุ่มปลูกหญ้าแพงโกล่า โดยมีเจ้าหน้าที่ของรัฐได้เข้ามาส่งเสริมการปลูกหญ้าให้กับครัวเรือนที่เลี้ยงโคขุน ซึ่งขาดแคลนหญ้าในการเลี้ยงโค และกลุ่มจักสานผักตบชวา ซึ่งเป็นกลุ่มที่ตั้งขึ้นมาเพื่อส่งเสริมรายได้ให้กับกลุ่มสตรีบ้านดอกบัวที่ว่างจากการทำนาในขณะเดียวกัน ในปัจจุบันยังได้จัดให้มีระบบสวัสดิการชุมชนที่เกิดขึ้นจากการร่วมกันออมของครัวเรือนผ่านกลุ่มต่าง ๆ อันได้แก่ กองทุนหมู่บ้าน โครงการแก้ไขปัญหาความยากจน (กข.คจ.) กลุ่มออมทรัพย์แข่ง กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเลี้ยงวัวพันธุ์พื้นเมือง กลุ่มจักสานผักตบชวา กลุ่มปลูกหญ้าแพงโกล่า กลุ่มวิสาหกิจชุมชน และกลุ่มฌาปนกิจในหมู่บ้าน เงินที่ออมในกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้ สามารถนำไปให้กู้ยืมหมุนเวียนกันในหมู่สมาชิกเพื่อนำไปลงทุนในการประกอบอาชีพในอัตราดอกเบี้ยที่ต่ำ แล้วนำผลตอบแทนมาปันผลกำไรคืนให้แก่สมาชิกกลุ่มในทุก ๆ ปี และนำส่วนหนึ่งมาจัดสรรเป็นสวัสดิการช่วยเหลือคนจน คนด้อยโอกาสและผู้ประสบปัญหาในการดำรงชีวิต อันเป็นการช่วยส่งเสริมชาวชุมชนบ้านดอกบัวสามารถปรับปรุงการค้ารังสี ยกกระดับคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น และสามารถพึ่งตนเองได้สูง (บ้านดอกบัว, มปป.; การุณย์ มะโนใจ, 2552)

3.3 ชุมชนเกาะยวน้อย ปัจจุบันมีกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ เกิดขึ้นหลายกลุ่มในชุมชนเกาะยวน้อยที่มีส่วนส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมที่มีประโยชน์ต่อการดำรงชีพของสมาชิกชุมชนให้ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง กลุ่มกิจกรรมที่โดดเด่นได้แก่ กลุ่มภูมิปัญญาเครื่องมือประมงพื้นบ้าน เนื่องจากคนเกาะยวน้อย อาชีพประมง บรรพบุรุษได้คิดค้นเครื่องมือประมงพื้นบ้าน เช่น การทำโป๊ะน้ำตื้น การทำลอบดักปลา การทำตะกร้าไว้ใส่สัตว์น้ำ เทคนิคการผูกอวนที่สอดคล้องกับการจับสัตว์น้ำแต่ละชนิด การดูคลื่นลม การฟังเสียงนกร้อง ฯลฯ ซึ่งชาวประมงพื้นบ้านใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพ นอกจากนี้ ยังมีชมรมชาวประมงพื้นบ้านเกาะยวน้อย กลุ่มแม่บ้านทำผ้าบาติก ชมรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ และกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการจัดการท่องเที่ยวในหมู่บ้านอีกหลายกลุ่ม ซึ่งล้วนแต่มีความเชื่อมโยงกับการจัดการทรัพยากรประมง และการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ซึ่งเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพื่อการดำรงชีพที่สำคัญของชุมชนในปัจจุบันที่น่าสนใจมากประการหนึ่ง คือ กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในชุมชนนี้มีการออกแบบโดยมุ่งอนุรักษ์วัฒนธรรมชุมชน ที่ผูกพันอย่างเหนียวแน่นกับศาสนาอิสลาม จะเห็นได้จากสินค้าต่าง ๆ ที่บริการโดยคนในชุมชนต้องเป็นสิ่งที่ไม่ขัดกับข้อห้ามทางศาสนา (ฮาลาล) เช่น ไม่มีของมีเมาไว้บริการ ไม่มีอาหารที่ปรุงจากเนื้อหมู ฯลฯ แต่เน้นนำเสนอวิถีชีวิตที่เรียบง่าย ด้วยการนำชมกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต การส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวแต่งตัวอย่างเรียบร้อยมีจิตดี การบริการที่พิถีพิถันแบบโฮมสเตย์ควบคู่กับการบริการด้วยเมนูอาหารพื้นบ้าน และการนำชมทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลที่สวยงามรอบชุมชน เป็นต้น (อภิรมย์ พรหมจรรยา และคณะ, 2544; วิชชุดา ให้เจริญ, 2545; สถาบันการท่องเที่ยวโดยชุมชน, มปป.; กลุ่มเกาะยวโฮมสเตย์, มปป.)

4. โอกาสของความยั่งยืนในการดำรงชีพ

จากความพยายามขับเคลื่อนการพัฒนาของชุมชนที่เลือกศึกษาทั้ง 3 ชุมชน และผลที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาบนฐานของชุมชน จะเห็นได้ว่า แม้บริบทและปัญหาของแต่ละชุมชนจะมีรายละเอียดที่แตกต่างกันบ้างตามสภาพทางกายภาพและชีวภาพและสภาพทางสังคมวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่นที่ชุมชนนั้นตั้งอยู่ แต่แนวทางในการขับเคลื่อนการพัฒนามีความคล้ายคลึงกันมาก ด้วยการหาทางปรับปรุงยุทธวิธีการดำรงชีพที่อิงทรัพยากรที่มีอยู่และภูมิปัญญาท้องถิ่น อย่างเป็นระบบมากขึ้น และมีกระบวนการที่ต่อเนื่องและเป็นพลวัต โดยเปิดโอกาสให้สมาชิกชุมชนมีส่วนร่วมอย่างแข็งขัน จนทำให้เกิดกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ที่หลากหลาย ทั้งนี้เพื่อมุ่งแก้ปัญหาและความเปราะบางที่เกี่ยวกับการทำมาหากินที่คนในชุมชนประสบ อีกทั้งยังตอบสนองความต้องการและความปรารถนาที่ปรับเปลี่ยนไปตามกาลเวลา ซึ่งส่วนหนึ่งเกิดจากการกระตุ้นของระบบเศรษฐกิจแบบตลาดและกระแสโลกาภิวัตน์ที่รุกเข้ามายังชุมชน

การปรับยุทธวิธีการดำรงชีพในทั้ง 3 ชุมชน ปรากฏออกมาในลักษณะของการปรับรูปแบบและระบบการผลิตสินค้าที่เคยผลิตอยู่แล้วเพื่อลดค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็นด้านหนึ่ง และเพื่อให้สามารถจำหน่ายในตลาดสมัยใหม่อีกด้านหนึ่ง นอกจากนี้ ยังมีการสร้างสรรค์การผลิตสินค้าและบริการใหม่ ๆ ที่สามารถพัฒนาได้ภายใต้บริบททางสังคมที่เปลี่ยนไป อันเนื่องจากการขยายความสัมพันธ์กับภายนอกชุมชน โดยเฉพาะการเติบโตของการท่องเที่ยวหลายรูปแบบ ที่ส่งเสริมให้เกิดความต้องการสินค้าและบริการเพิ่มขึ้น ซึ่งบางลักษณะเป็นสินค้าและบริการที่คนในชุมชนสามารถทำได้ โดยอาศัยทรัพยากรที่มีอยู่และ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สามารถฟื้นฟูและต่อยอด ผนวกกับคนในชุมชนได้มีการเรียนรู้เพิ่มเติมเพื่อปรับรูปแบบการผลิตและบริการให้คู่กันสมัยขึ้น สอดคล้องกับความต้องการของผู้บริโภคที่หลากหลายมากขึ้น รวมทั้งการนำเสนอสิ่งใหม่ๆเพิ่มเติมอีกบางส่วนที่แสดงถึงอัตลักษณ์ของท้องถิ่น เช่น บริการด้านการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ที่มุ่งนำเสนอความสวยงามของธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีอัตลักษณ์เป็นต้น

ข้อสังเกตที่น่าสนใจเกี่ยวกับการปรับยุทธวิธีการดำรงชีพ คือ การปรับรูปแบบการผลิตไม่ได้มีเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับตัวสินค้าเท่านั้น แต่มีการรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ อันเป็นการเสริมพลังด้วยการกระทำร่วมกัน (Empowerment through Collective Action) ซึ่งเมื่อเวลาผ่านไป กลุ่มเหล่านี้มีจำนวนเพิ่มขึ้น และมีความหลากหลายมากขึ้นในกิจกรรมที่ทำ ประจวบกับรัฐมีนโยบายการพัฒนาที่เน้นการทำแผนชุมชนที่ครอบคลุมหลายมิติของการดำเนินชีวิต จึงเป็นการเอื้อให้การพัฒนาของกลุ่มเหล่านี้ให้ขยายครอบคลุมมิติต่าง ๆ มากขึ้น ไม่ได้จำกัดเพียงการทำกิจกรรมที่ผลิตสินค้าและบริการเพื่อบริโภคและจำหน่ายตามความเข้าใจเดิม ๆ เท่านั้น แต่ขยายมาเน้นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การสานสัมพันธ์ทางสังคม การสะสมทุนและการจัดสวัสดิการรูปแบบต่าง ๆ อย่างครอบคลุม ดังที่รู้จักกันในนามของ “สวัสดิการครบวงจรชีวิตมากขึ้น” อันเป็นการเสริมความเข้มแข็งให้กับชุมชนในการแก้ปัญหาที่เคยมีความเปราะบางด้วยการปรับยุทธวิธีการดำรงชีพให้มีกิจกรรมที่หลากหลายขึ้น และปรับรูปแบบให้เหมาะกับยุคสมัยมากขึ้น

การขับเคลื่อนการพัฒนาบนฐานของชุมชน ที่เริ่มจากการตระหนักถึงปัญหาและความเปราะบางของคนในแต่ละชุมชน ด้วยความพยายามแก้ปัญหาผ่านการรวมกลุ่มกันปรับปรุงยุทธวิธีในการดำรงชีพ และการสร้างกิจกรรมที่มีความหลากหลาย ครอบคลุมมิติต่าง ๆ ของการดำเนินชีวิตอย่างเชื่อมโยงระหว่างกัน อีกทั้งยังมีความพยายามดำเนินการอย่างเป็นระบบขึ้นด้วยการทำแผนชุมชนนี้ เป็นปรากฏการณ์ของการขับเคลื่อนการพัฒนาที่ส่งเสริมการยกระดับการดำรงชีพ ควบคู่กับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาด โดยมุ่งให้เกิดการพึ่งตนเองในระดับชุมชนสูงและยาวนาน ในขณะเดียวกัน ไม่ได้ปิดกั้นการปฏิสัมพันธ์กับภายนอก แต่เน้นการปฏิสัมพันธ์อย่างสร้างสรรค์ ที่เอื้อประโยชน์ต่อชุมชนทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม จึงเป็นสัญญาณที่มีความหวังในการสร้างความยั่งยืนของการพัฒนาที่ส่งเสริมการดำรงชีพบนฐานของชุมชน ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การพัฒนาชนบทที่เน้นการปรับปรุงการดำรงชีพบนฐานของชุมชนเป็นแนวทางการพัฒนาที่เป็นไปได้และน่าจะเหมาะสมกับสภาพของชนบทไทยในปัจจุบัน ที่กำลังประสบปัญหาความเหลื่อมล้ำระหว่างสังคมเมืองกับสังคมชนบทพอสมควร ส่วนหนึ่งเป็นผลกระทบจากการพัฒนาตามแนวทางกระแสหลักที่มุ่งเน้นการสร้างเติบโตทางเศรษฐกิจในระดับมหภาคเป็นสำคัญ และกระจายความทันสมัยแบบตะวันตกไปอย่างรวดเร็ว ด้วยการผนวกชุมชนเข้าไปอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบตลาด โดยที่ชาวชนบทจำนวนมากไม่ทันตั้งตัว จึงกลักลายเป็นว่า ชาวชนบทได้รับประโยชน์ด้านการดำรงชีพน้อยกว่า

การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วนี้ แต่กลับมีการบริโภคเพิ่มขึ้นจนเป็นภาระด้านค่าใช้จ่าย วิธีการผลิตและการบริโภคที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งถูกผลักดันให้ต้องพึ่งพิงภายนอก ทั้งในแง่ของปัจจัยการผลิตที่จำเป็นและการจำหน่ายผลผลิตที่ไม่สมดุลกัน ทำให้ชาวชนบทซึ่งส่วนใหญ่ยังคงดำรงชีพด้วยการทำการเกษตร งานหัตถกรรม และการเก็บเกี่ยวทรัพยากรธรรมชาติ ต้องประสบปัญหาที่นำไปสู่ความอ่อนแอ ทั้งด้านการเงิน ความสามารถในการพึ่งตนเอง และด้านสุขภาพ จากการใช้ค่าใช้จ่ายสูง การทำลายทรัพยากรธรรมชาติมากเกินไป การใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีในปริมาณมาก รวมทั้งการแข่งขันในการผลิตและการค้าที่ไม่เป็นธรรม

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่ายินดีที่ยังมีบางชุมชนในชนบทที่หันกลับมาสนใจที่จะแก้ปัญหา ด้วยความพยายามริเริ่มและขับเคลื่อนการพัฒนา ที่เน้นส่งเสริมให้มีการปรับยุทธวิธีการดำรงชีพ โดยยังคงอิงอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นแต่คำนึงถึงการใช้อย่างชาญฉลาด ฟื้นฟูต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างมีพลวัต และดำเนินไปโดยคำนึงถึงบริบททางสังคมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป ด้วยการมีปฏิสัมพันธ์อย่างสร้างสรรค์กับสังคมภายนอก การขับเคลื่อนการพัฒนาตามแนวทางนี้นำไปสู่การปรับปรุงการในการดำรงชีพ ด้วยการทำกิจกรรมให้มีความหลากหลาย ทั้งที่เป็นกิจกรรมประเภทเดียวกันและกิจกรรมต่างประเภท โดยมุ่งให้สามารถตอบสนองความจำเป็นที่ต้องพึ่งตัวเองให้มาก ควบคู่กับการผลิตสินค้าและบริการหลากหลายชนิด เพื่อป้อนตลาดที่มีความต้องการสินค้าชุมชนและผลิตภัณฑ์จากธรรมชาติ ซึ่งเป็นแนวทางที่ช่วยลดความเสี่ยงด้านการตลาด แทนที่จะเดินตามแนวทางการผลิตสมัยใหม่ที่เน้นการทำการเกษตรเชิงเดี่ยวซึ่งมีต้นทุนสูง และมีความเสี่ยงทางการตลาด

นอกจากนี้ ด้วยแนวความคิดที่จะแก้ปัญหาบนฐานของชุมชน ผนวกกับการเคลื่อนไหวของภาครัฐและภาคเอกชนที่เป็นองค์กรพัฒนาเอกชนส่วนหนึ่ง ซึ่งหันมาสนใจกระบวนทัศน์ใหม่ที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นในกระบวนการพัฒนา รวมทั้งการปรับเปลี่ยนนโยบายการพัฒนาของรัฐที่คล้อยตามกระบวนทัศน์นี้มากขึ้น ทำให้เกิดการรวมกลุ่มของชาวชนบทเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่ส่งเสริมการปรับยุทธวิธีดำรงชีพ แล้วขยายต่อไปยังกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ การอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีพ รวมไปถึงกิจกรรมการระดมทุนเพื่อสร้างสวัสดิการชุมชนอย่างครอบคลุม

ปรากฏการณ์การพัฒนามาบนฐานของชุมชนที่สะท้อนจากกรณีตัวอย่าง 3 ชุมชน ที่เลือกศึกษาในครั้งนี้มีที่น่าสนใจยิ่ง และผู้วิจัยเชื่อว่าจะมีความเหมาะสมสำหรับการประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคมชนบทในประเทศไทยและประเทศกำลังพัฒนาอื่นๆ ที่เกษตรกรส่วนใหญ่ยังเป็นเกษตรกรรายย่อย ดำรงชีพด้วยการเกษตรที่เน้นการพึ่งตนเอง ในขณะเดียวกัน ต้องเผชิญกับการรุกของระบบเศรษฐกิจแบบตลาด ที่แม้จะกระตุ้นให้ปรับการผลิตสินค้าท้องถิ่นเพื่อป้อนตลาด เพื่อสร้างรายได้ที่เป็นตัวเงินให้มากขึ้น รวมทั้งให้มีการโยกย้ายแรงงานไปยังภาคอุตสาหกรรมและบริการที่มีค่าตอบแทนเป็นตัวเงินสูงกว่าก็ตาม แต่ก็สร้างความเสี่ยงไม่น้อยต่อสังคมชนบท ที่นำมาซึ่งความอ่อนแอของครัวเรือนและความล่มสลายของชุมชนในที่สุด ข้อสังเกตเชิงวิพากษ์ดังกล่าวนี้สอดคล้องกับคำอธิบายของนักวิชาการบางท่าน ที่สนใจการปรับเปลี่ยนยุทธวิธีการดำรงชีพในชุมชนชนบทในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งประเทศไทยว่า

วิถีชีวิตแบบชนบทยังคงดำเนินไปคู่ขนานกับความเป็นเมืองที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว โดยที่คนในชนบทจะยังคงมีส่วนสูง ต่างจากในประเทศอุตสาหกรรมของโลกตะวันตก (ตัวอย่าง เช่น Drahmoune, 2013; Rigg, 1998; Masae, 2007) ภายใต้สภาวะการณ์เช่นนี้ การดำรงชีพของครัวเรือนในชนบทมีแนวโน้มที่จะปรับตัวด้วยการทำกิจกรรมการเกษตรหลายอย่างไปพร้อมกัน (Pluriactivity) มากกว่าการทำเกษตรเชิงเดี่ยว (Monocropping) และเต็มเวลา (Fulltime Farming) หรือ อาจทำกิจกรรมหลายกิจกรรม ทั้งกิจกรรมทางการเกษตรและนอกการเกษตร ไปพร้อม ๆ กัน (Diversification) โดยอาจแบ่งกันทำระหว่างสมาชิกครัวเรือนต่างวัยกัน ทั้งนี้เพื่อผสมผสานวัตถุประสงค์ของการพึ่งตนเองและการสร้างรายได้ที่เป็นตัวเงินเข้าด้วยกัน ซึ่งการกระทำลักษณะนี้จะช่วยลดแรงกดดันจากการสูญเสียความมั่นคงทางอาหาร ความเสี่ยงต่อการขาดทุนในการผลิต และความต้องการรายได้ที่เป็นตัวเงินเพื่อสนองความต้องการสมัยใหม่ที่เพิ่มขึ้น (Rigg, 2005) นอกจากนี้ ในบางชุมชนที่คุ้นเคยกับการดำรงชีพโดยการเก็บเกี่ยวทรัพยากรธรรมชาติที่เคยอุดมสมบูรณ์ และมีข้อจำกัดในการเข้าถึงที่ดินเพื่อการเกษตร เช่น ชุมชนประมงพื้นบ้าน แม้ในช่วงหนึ่งชาวบ้านอาจถูกดึงให้มุ่งทำการผลิตเพื่อการค้า แต่ต่อมาก็ต้องเผชิญกับความยากลำบากจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรอย่างรวดเร็ว อันเป็นผลของการโหมใช้อย่างไม่สมดุลกับความสามารถในการทดแทนของทรัพยากร จนในที่สุดต้องกลับมาสนใจการประมงเชิงอนุรักษ์ ควบคู่กับการทำกิจกรรมอื่นๆ เพื่อสร้างรายได้เสริม (เชษฐา มุหะหมัด, 2554) ในขณะเดียวกัน ยังมีข้อสังเกตถึงการขยายตัวของความพยายามทำงานในรูปของการกระทำร่วมกัน (Collective Action) รูปแบบต่าง ๆ ที่เอื้อให้เกิดการเสริมพลังในการผลิตและการจัดการทรัพยากรร่วมกัน เพื่อประโยชน์ต่อคนในแต่ละชุมชนก่อน และสามารถสร้างสวัสดิการชุมชนได้อย่างดีและครอบคลุม โดยไม่จำเป็นต้องรอการช่วยเหลือจากรัฐ ซึ่งเป็นก้าวอย่างก้าวหน้าของชุมชนชนบทไทยที่นักวิชาการหลายคนให้ความสนใจ เช่น ชัยวิวัฒน์ หน่อรัตน์ (2546) ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2544) ปัทมวดี โพนนุกูล ชูชุกิ (2552) เป็นต้น

แนวทางการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับปรับปรุงการค้าพืชบนฐานของชุมชน ซึ่งเชื่อมโยงกับองค์ประกอบต่าง ๆ หลากหลายด้าน ทั้งด้านสังคม วัฒนธรรมและภูมิปัญญา ทรัพยากรด้านต่าง ๆ และกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจอื่น แม้จะแตกต่างกันบ้างในรายละเอียดตามบริบทที่แตกต่างกันของชุมชนต่าง ๆ แต่ก็เป็นแนวทางที่มีความหวังในการสร้างความอยู่ดีมีสุข ที่ไม่ได้เน้นเฉพาะมิติทางวัสดุสัจ แต่ให้ความสำคัญกับมิติทางอรรถวิสัยควบคู่ไปด้วย นอกจากนี้ การที่พบว่า การขับเคลื่อนการพัฒนาไม่ได้มุ่งเพียงการผลิตทางเศรษฐกิจอย่างเดียว แต่ต้องให้ความสำคัญสอดคล้องกับสังคม อีกทั้งยังส่งเสริมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญต่อการดำรงชีพอย่างชาญฉลาดด้วย จึงน่าเชื่อได้ว่าเป็นแนวทางการพัฒนาทางเลือกที่ส่งเสริมให้เกิดความยั่งยืน อีกทั้งยังช่วยเติมเต็มความต้องการของสังคมวงกว้าง ที่มีต่อสินค้าท้องถิ่น ที่นับวันจะหายากขึ้นในยุคโลกาภิวัตน์

อย่างไรก็ตาม ยังมีข้อสังเกตที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ความสำเร็จในการพัฒนาบนฐานของชุมชนจะยั่งยืนได้ จะต้องมีแนวคิดพัฒนาการที่ก้าวหน้าและมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับภาคีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลจากการเสริมแรงของหน่วยงานท้องถิ่น หน่วยงานของรัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชน ที่เห็นความสำคัญของการพัฒนาตามแนวทางนี้ ดังนั้นหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งจากภาครัฐและ

เอกชน โดยเฉพาะที่ปฏิบัติงานในระดับท้องถิ่น ควรตระหนักและหาทางส่งเสริมการพัฒนาตามแนวทางนี้ อย่างจริงจัง ผ่านช่องทางที่เหมาะสม จะช่วยแก้ปัญหาหลักประการหนึ่งของชุมชนชนบทที่สามารถใช้ประโยชน์จากความหลากหลายของธรรมชาติและวิถีชีวิต ในการลดช่องว่างทางสังคมในภาพรวม อีกทั้งยังส่งเสริมให้เกิดความยั่งยืนในการพัฒนา

เอกสารอ้างอิง

- กรมป่าไม้. (มปป.). *การเมืองภาคพลเมือง: ประสบการณ์จากชุมชนบ้านจำรุง*. สืบค้น 27 กุมภาพันธ์ 2558, จาก http://www.forest.go.th/reforest_pro/index.php?option=com_content&view=article&catid=17&id=273
- กลุ่มเกาะยาวโฮมสเตย์. (มปป.). *เกาะยาวโฮมสเตย์ “สำหรับเรา คุณคือญาติที่มาพัก ไม่ใช่แขกท่องเที่ยว”*. สืบค้น 25 กุมภาพันธ์ 2558, จาก <http://www.kohyaohomestay.com>
- การุณย์ มะโนใจ. (2552). *บ้านดอกบัว หมู่บ้านต้นแบบพึ่งตนเองของจังหวัดพะเยา*. มติชน เทคโนโลยีชาวบ้าน, 21(460), 107.
- เครือข่ายองค์กรชุมชนบ้านจำรุง. (มปป.). สืบค้น 27 กุมภาพันธ์ 2558, จาก <http://www.banjumrung.org>
- จินตวีร์ เกษมสุข. (2557). *หลักการมีส่วนร่วมกับการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จิตราญส์ พุทธิภักทรกุล. (2546). *การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานและการใช้ประโยชน์ที่ดินบริเวณพื้นที่ชุมชนโดยรอบอุทยานแห่งชาติลานสาง จังหวัดตาก*. (วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์).
- ชัยวัฒน์ หน่อรัตน์. (2546). *เศรษฐกิจและสวัสดิการชุมชน การบริหารที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- ชำนาญ ราเขต และวีไลรัตน์ วงศ์สวัสดิ์. (มปป.). *การเชื่อมโยงทุนภายในเพื่อพัฒนาระบบเศรษฐกิจและทุนชุมชน ชมรมประมงพื้นบ้านเกาะยาว*. สืบค้น 1 มีนาคม 2558. จาก <http://www.codi.or.th/downloads/codi/areaphangnga.pdf>
- เชษฐา มุหะหมัด. (2554). *การปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพของชาวประมงมุสลิมขนาดเล็กในภาวะขาดแคลนทรัพยากร : กรณีศึกษาในชุมชนชายทะเล ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา*. (วิทยานิพนธ์ หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์).
- ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (บรรณาธิการ). (2544). *สวัสดิการโดยภาคภาคชุมชน (๑) กลุ่มออมทรัพย์*. กรุงเทพฯ: เอดีสันเพรส.
- นริชา มหาพรหม. (มปป.). *การจัดการความรู้กองทุนชุมชน และธุรกิจชุมชนของหมู่บ้านจำรุง อำเภอแกลง จังหวัดระยอง*. สืบค้น 20 กุมภาพันธ์ 2558 , จาก <http://www.codi.or.th/downloads/Research/Research13.pdf>

- ประคอง สุกนธจิตต์. (2552). บ้านขุนน้ำ คีรีวง: ชุมชนพึ่งตนเอง. *วารสารร่วมพฤษภ*, 27(1), 92-122.
- บ้านดอกบัว. (มปป.). *ข้อมูลชุมชน*. สืบค้น 15 กุมภาพันธ์ 2558, จาก [http://www.bandokbua.com/index.php?option=com_gmapfp &view=gmapfp](http://www.bandokbua.com/index.php?option=com_gmapfp&view=gmapfp)
- บัวพันธ์ พรหมพักพิง. (2555). ความอยู่ดีมีสุข. *วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น* 29(2), 23-50.
- ประพาสน์ โยงราช และ คณะ. (2552). *ศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของโรงเรียนบ้านลำไ้แกลง อำเภอปะเหลียน จังหวัดตรัง*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ปัทมาวดี โพชนุกูล ชูชุกิ. (2552). *วรรณกรรมปริทรรศน์และการสังเคราะห์ความรู้ เรื่อง สวัสดิการชุมชนในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: ศูนย์บริการวิชาการเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วิชชุตา ไร่เจริญ. (2545). *การจัดการท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์เพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตชุมชน: กรณีศึกษาชุมชนเกาะยาวน้อย จังหวัดพังงา*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- สมพร แสงชัย. (2545). *สิ่งแวดล้อม: อุดมการณ์ การเมือง และการพัฒนาที่ยั่งยืน*. กรุงเทพฯ: โครงการบัณฑิตศึกษาการจัดการสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- สถาบันการท่องเที่ยวโดยชุมชน. (มปป.). *ชุมชนเกาะยาวน้อย*. สืบค้น 25 กุมภาพันธ์ 2558, จาก http://www.cbt-i.org/?ge=travel&travel_ge=show_travel&gen_lang=23012013131341&id_category=11072012170044
- สุรเชษฐ์ เวชพิทักษ์. (2533). *รากฐานแห่งชีวิต วัฒนธรรมชุมชนกับการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์หมู่บ้าน.
- สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอเมืองพะเยา. (มปป.). *ชุมชนบ้านดอกบัว : อุทยานแห่งความพอเพียง รางวัลถ้วยพระราชทานพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ประเภท ชุมชนเศรษฐกิจพอเพียง ชนะเลิศระดับประเทศ*. สืบค้น 14 กุมภาพันธ์ 2558, จาก <http://www.phayao.go.th/au/gov/9ampur/c1.pdf>
- อนุช อาภาภิรม. (2545). *การพัฒนาที่ยั่งยืน: คำตอบอยู่ในความหลากหลาย*. กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองสาสน์การพิมพ์.
- อภิรมย์ พรหมจรรยา, ชัยนันท์ ไชยเสน, สุนทร บุญแก้ว, เกศินี ชัยศรี และคมสัน รัชตพันธ์. (2544). *การพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่อชุมชน: กรณีศึกษาชุมชนเกาะยาวน้อย จังหวัดพังงา*. ภูเก็ต: โครงการจัดตั้งคณะอุตสาหกรรมบริการ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544). *วิถีชุมชน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- Chambers, R. Conway, G. (1992). *Sustainable Rural Livelihoods: Practical Concepts for the 21st Century. IDS Discussion Paper 296*. Brighton: Institute of Development Studies.
- Drahmoune, F. (2013). Agrarian Transitions, Rural Resistance and Peasant Politics in Southeast Asia. *Journal of Current Southeast Asian Affairs*, 32(1).

- Ellis, F. (2000). The Determinants of Rural Livelihood Diversification in Developing Countries. *Journal of Agricultural Economics*, 51(2), 289 - 302.
- Fouracre, P. (2001). Transport and Sustainable Livelihoods. *Rural Transport Knowledge Base*, 5(3), 1 - 9.
- Friend, R. (2007). *Securing Sustainable Livelihoods through Wise Use of Wetland Resources: Reflections on the Experience of the Mekong Wetlands Biodiversity Conservation and Sustainable Use Programme (MWBP)*. Vientianne: MWBP.
- Fritzen, S. A. (2007). Can the Design of Community-Driven Development Reduce the Risk of Elite Capture? Evidence from Indonesia. *World Development*, 35(8), 1359 - 1375.
- Ghai, D. (1997). Development and Environment: Sustaining People and Nature. *Development and Change (Special Issue)*, 25(1).
- Kongprasertamorn, K. (2007). Local Wisdom, Environmental Protection and Community Development: The Clam Farmers In Tambon Bangkhunsai, Phetchaburi Province, Thailand. *MANUSYA*, 10(1), 1-10.
- Leach, M., Mearns, R. & Scoones, I. (1997). Challenges to Community-based Sustainable Development: Dynamics, Entitlements, Institutions. *IDS Bulletin*, 28(4), 4-14.
- Lewis, R. (2004). The Sustainable Livelihoods Approach: The Importance of Policies, Institutions and Processes. In A. Neiland & C. Béné (Eds.), *Poverty and Small-scale fisheries in West Africa* (pp. 37-44). Dordrecht: FAO and Kluwer Academic Publishers.
- Limskul, K. (2001). The Impact of the Economic Crisis on the Labor Market in Thailand 1997-1999. *Journal of Applied Input-Output Analysis*, 7, 1-17.
- Mansuri, G. & Rao, V. (2004). Community-based and -driven Development: A Critical Review. *The World Bank Research Observer*, 19(1), 1-39.
- Masae, A. (2007). *The Roles of Human, Social and Cultural Resources in Adapting Livelihood Strategies to Meet Well-being Aspirations in Contemporary Thailand*, paper presented at International Conference on Happiness and Public Policy, Bangkok, 18-19 July 2007, organized by Public Policy Development Office under the Office of the Prime Minister of Thailand and UNESCAP.
- Neef, A., Onchan, T., & Schwarzmeier, R. 2003. Access to natural resources in Mainland Southeast Asia and implications for sustaining rural livelihoods – The Case of Thailand. *Quarterly Journal of International Agriculture*, 42(3).

- Redclift, M. (1991). The Multiple Dimensions of Sustainable Development. *Geography*, 76(1), 36-42.
- Rigg, J. (1998). Rural-urban Interactions, Agriculture and Wealth: A Southeast Asian Perspective. *Progress in Human Geograph*, 22(4), 499-522.
- Rigg, J. (2005). Poverty and livelihoods after full-time farming: a South-East Asian view. *Asia Pacific Viewpoint*, 46, 173-184.
- Sayer, J. & Campbell, B.M. (2004). *The Science of Sustainable Development: Local Livelihoods at the Global Environment*. Cambridge: The University Press.
- Scoones, I. (1998). *Sustainable Rural Livelihoods: A Framework for Analysis*. IDS Working Paper 72. Brighton, UK: Institute for Development Studies.